

Кицак Т.Г.,

канд. екон. наук, доцент,

Коваленко І.Ф.,

канд. екон. наук, доцент,

кафедра управління персоналом та економіки праці,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

kizak1@ukr.net

Кицак Т.Г.,

канд. екон. наук, доцент,

Коваленко І.Ф.,

канд. екон. наук, доцент,

кафедра управління персоналом и экономики труда

ГВУЗ «Киевський національний економічний університет

имени Вадима Гетьмана»

Kitsak T.G.,

PhD in Economics, Docent,

Kovalenko I.F.,

PhD in Economics, Docent,

Associate professor

of Personnel Management and Labour Economics Department,

SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: СТАН І ДОМІНАНТИ РОЗВИТКУ

УКРАИНСКАЯ МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ: СОСТОЯНИЕ И ДОМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ

UKRAINIAN MODEL SOCIAL POLICY: STATE AND DOMINANT DEVELOPMENT

У статті досліджено проблема формування нової моделі соціальної держави в Україні. Визначено головні перешкоди на шляху її прогресивного розвитку. Актуалізовано необхідність радикальних змін у реалізації соціальної доктрини як основи нового, справедливого світоустрою. В статті досліджується проблема формування нової моделі соціального господарства в Україні. Определяются главные препятствия на пути ее прогрессивного развития. Актуализируется необходимость радикальных изменений в реализации социальной доктрины как основы нового, справедливого мироустройства.

© Т.Г. Кицак, І.Ф. Коваленко, 2016

ing a new model of social state in Ukraine. Identify the main barriers to its lized need radical changes in the implementation of the social doctrine as

the basis for a new, just world order.

At present in the works of local political scientists, economists, lawyers, constantly studied the issue of the welfare state. This generated a variety of approaches to understanding and meaning. An unbiased analysis of these approaches suggests that most Ukrainian scientists examine these questions in the light of the specific activities of the State in the social sphere.

Everything provided in the article — is not an exhaustive list of the challenges and risks inherent in the development of modern Ukraine. Under these circumstances there is every reason to believe that firstly, the formation of Ukraine as a developed European welfare state that provides human development, taking responsibility for social equality, the welfare of citizens and social cohesion in society is simply impossible. The study also confirmed the idea that modern Ukrainian society is still a society without established traditions, ideologies, torn with historical and cultural links with the past. Mostly outdated concepts such as conscience, patriotism, honor, responsibility.

Ключові слова. Соціальна держава, справедливий світоустрій, європейська соціальна модель, нерівність, бідність, соціальне відторгнення, соціальна апатія, правовий нігілізм, суспільство споживання, маніпулювання людською свідомістю.

Ключевые слова. Социальное государство, справедливый миропорядок, европейская социальная модель, неравенство, бедность, социальное отторжение, социальная апатия, правовой нигилизм, общество потребления, манипулирование человеческим сознанием.

Keywords. The welfare state, fair world order, the European social model, inequality, poverty, social exclusion, social apathy, legal nihilism, consumer society, manipulation of human consciousness.

Вступ. Незважаючи на дискусії та критичні висловлювання у середовищі політиків і науковців, які почали звучати ще з середини 70-х років ХХ століття, щодо розвитку європейської соціальної моделі та її здатності ефективно проводити внутрішню та зовнішню політику, ніяким чином не знизило, а навпаки, ще більше актуалізувало проблему формування нової моделі соціальної держави не тільки у країнах Європи, а й і в Україні. Адже «Європейська соціальна модель» є фундаментальною складовою частиною того, що сьогодні відстоює Європа.

Тому і перед Україною сьогодні постає надзвичайно важливе питання — до якої соціальної моделі прямувати, як і в який спосіб регулювати тонкощі цього процесу, і як пов'язувати його зі своїм наближенням до сучасних європейських стандартів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сам термін «соціальна держава» уперше було запропоновано в середині ХІХ ст. відомим німецьким державознавцем і економістом Лоренцем фон Штейном (1815–1890). Він вважав, що ідея держави полягає у відновленні рівності і свободи, у піднятті нижчих, знедолених класів до рівня багатих і сильних. Держава повинна «забезпечувати економічне і суспільне піднесення всіх його членів, тому що розвиток одного є умовою і наслідком розвитку іншого, у цьому змісті ми говоримо про суспільну або соціальну державу» [1, с. 215].

Найрадикальну теоретичну концепцію соціальної держави висунув у 1879 р. німецький економіст А. Вагнер. Його концепція передбачала перетворення буржуазної держави на державу культури і загального добробуту, одержавлення залізниць, гірських підприємств, банків і страхових організацій, інтеграцію робочого класу в державу і суспільство при запереченні політичних і соціальних революцій [2, с. 76].

На сучасному етапі у працях вітчизняних політологів, економістів, юристів, постійно досліджуються питання соціальної держави. При цьому сформовані різноманітні підходи до розуміння і змісту. Неупереджений аналіз цих підходів свідчить, що більшість українських учених розглядають ці питання через призму специфічної діяльності держави в соціальній сфері.

Так, відомий дослідник проблем держави і права В. Шаповал пов'язує визначення соціальної держави із соціальною справедливістю і соціальним захистом. Він стверджує, що соціальна держава — «це характеристика сучасної держави, за змістом якої державна діяльність має бути спрямована на створення реальних стандартів матеріального добробуту, освіти, охорони здоров'я, тощо і забезпечення таких стандартів для усіх громадян (індивідів), а також на мінімізацію фактичної соціальної нерівності з її економічними наслідками та створення системи соціальної підтримки (захисту) тих, хто цього потребує» [3, с. 14].

І. Новак, акцентуючи увагу на соціально-політичному аспекті соціальної держави, зазначає, що соціальна держава може бути визначена як правова, демократична держава, з розвинутим громадянським суспільством, що забезпечує соціальний устрій, який раціонально поєднує в собі засади свободи та влади, ґрунтується на принципах соціальної рівності, справедливості, загальної солідарності та взаємній відповідальності [4, с. 68–69].

Отже, можна стверджувати. Що українські науковці роблять більший акцент на правових, соціальних і політичних аспектах соціальної держави.

Значний інтерес представляють підходи до трактування суті соціальної держави західноєвропейських дослідників.

Так, на думку Х. Байера, «сучасна соціальна держава — це централізована керована турбота про забезпечення всіх громадян у всіх життєвих потребах, яка розкривається як щонайперший прояв сучасної демократії, при тому, що соціальна справедливість ґрунтується на економічному лібералізмі» [5, с. 9].

Природа соціальної держави в умовах індустріального суспільства, як справедливо наголошує фінський учений П. Кусі, змінюється: «якщо раніше вона переслідувала мету захисту лише «слабких» і таких, що «мають» потребу, то тепер вона орієнтується на всю націю і перетворилась на «національне надбання»» [6, с. 29].

Дійсно, модель соціальної держави еволюціонує, перетворюючись на модель держави високої якості життя населення або, як її офіційно проголосили в конституціях низки країн, — на «державу загального добробуту». Основними ознаками такої моделі можна вважати такі [7, с. 51–52]:

— високорозвинена економіка, яка повинна бути ефективною, соціально орієнтованою і слугувати інтересам усіх верств суспільства;

— сполучення помірною державного регулювання, заохочення конкуренції та розвитку особистої ініціативи громадян із забезпечення власного добробуту в економічній сфері;

— консенсус головних політичних сил щодо основних цілей і завдань розвитку даного суспільства, стійка система діяльності соціальних інститутів у політичній сфері;

— духовна атмосфера в соціальній державі повинна характеризуватися розвиненим почуттям громадськості, соціальної солідарності й гуманізму.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності радикальних змін у реалізації соціальної доктрини як основи нового, справедливого світоустрою в процесі формування та розвитку соціальної держави в Україні.

Результати дослідження. Нинішні кризові явища в Україні суттєво загострили проблеми та протиріччя в її соціально-економічному розвитку. Катастрофічне падіння обсягів виробництва, зниження ділової активності суб'єктів господарювання, масштабне безробіття, «параліч» платіжно-розрахункової системи і кризи банківської ліквідності, скорочення імпорту й експорту, зменшення доходів бюджету та валютних надходжень при значному нагромадженні зовнішньої та внутрішньої заборгованості, істотне зниження реальних доходів і рівня життя населення особливо гостро поставили проблему формування нової моделі соціальної держави, за якої цілі та заходи її реалізації визначалися б не сьогочасною кон'юнктурою на владному олімпі чи безмежними апетитами купки багатіїв, а довгостроковою стратегічною політикою в інтересах всієї громади та кожної людини зокрема. Така модель має формуватися на адекватній їй соціальній доктрині, яка була б стабільно орієнтована на досягнення поставлених високих соціальних цілей. Саме соціальна політика, як цілеспрямована діяльність по створенню гідних умов життя і людського розвитку, в процесі розбудови соціальної держави стає основою збалансованого розвитку.

Нинішній стан економіки нашої країни переконливо свідчить, що спроби пов'язати існуючу модель економіки України лише з чистими ринковими відносинами в їх неоліберальній обгортці є теоретично нерівними і історично безперспективними. Адже лібералізм в економіці, що проповідується з кінця минулого століття як панацея від усіх негараздів, поки що залишає за собою «понівечені» надії і сподівання народів

Очевидно, допоки існує ринкова економіка, яка перебуває у «вільному плаванні», до тих пір світу не минути чергових, ще руйнівніших криз, оскільки взаємозалежність країн світу у глобальній економіці неминуче ускладнює та посилює світо-господарські зв'язки. Тому подальше сповідування моделі вільного ринку, тим більше у спотворених формі та змісту, як це має місце в Україні, з її тотальними корупцією і тіншовим бізнесом, практично позбавляють Україну шансів вийти із нинішньої кризи.

Однозначно, що в цьому аспекті держава має чітко визначитись, не з тим чи іншим варіантом лібералізації згідно з умовами чергового траншу МВФ, а взяти курс на побудову нової ринкової економіки соціально-орієнтованого напрямку.

Безумовно, таке завдання неможливо вирішити без належного аналізу і оцінки сучасного стану соціального розвитку та необхідністю вирішення першочергових соціальних проблем в інтересах майбутнього нашої держави.

В аспекті оцінки сучасної ситуації вважаємо за можливе і необхідне звернути увагу на такі соціальні ризики і виклики з якими стикнулася наша країна.

По-перше, існує велика загроза соціальному і культурному устрою країни, що знаходить свій прояв саме:

- руйнація основних соціальних, моральних і культурних цінностей нашого народу — добра, справедливості і чесності;
- поширення таких негативних явищ у духовному житті країни, як озлоблення, агресивність, вульгарність, егоїзм, користь, ненаситність, брехня, лицемірство;
- небачені масштаби корупції, використання національного багатства в інтересах особистого збагачення;
- підрив умов збалансованого розвитку і матеріальних засад майбутніх поколінь.

У результаті значні маси населення країни виявляються відторгнутими від суспільного життя, від можливостей реалізації своїх прав.

Дія означених чинників породжує у основної частини населення України розгубленість, песимізм, відчуженість і зневіру у дієздатність та ефективність соціальних інституцій. Водночас це відкрило дорогу небаченій раніше деградації духовно-моральних цінностей розвитку суспільства з одного боку, а з іншого — далеко відсунуло назад основи формування нового, справедливого світоустрою у сфері морально-світоглядних трансформацій.

Зміни, які протягом останнього десятиліття відбуваються у суспільній свідомості, катастрофічні для України і можуть привести незалежну Українську державу до національного краху й фактичної втрати своєї незалежності. Науково доведено, що крах одних держав і підняття інших у переважній більшості випадків пов'язані не зі зміною правлячих

режимів, війнами й природними катаклізмами, а зі зміною суспільних цінностей, суспільної свідомості.

Починаючи з останніх років існування СРСР і донині, включаючи всі роки української незалежності, свідомість українського суспільства зазнає найрадикальніших змін в основі, яких лежать наступні чинники:

- перманентний нігілізм як психологічна основа трансформації суспільної свідомості;
- постійна маніпуляція людською свідомістю, що стало нормою суспільного життя;
- формування цінностей суспільства споживання та суспільства «індивідів», що сповідує споживацькі настрої та мотиви поведінки.

З телеекранів влада віщує про захист демократичних свобод, права громадян, соціально орієнтовану ринкову економіку й якусь стабільність. А в дійсності країну накрила небачена раніше злочинність, корупція, наркоманія, проституція та дитячий алкоголізм. У результаті виникла убивча для духовності атмосфера і про якість творчі цінності й думати стало неможливо. Адже будь-яка суспільна, зокрема економічна і політична діяльність для високоморальних людей втратила сенс, бо вона — це творчість, а суспільних цілей і цінностей для такої творчості немає. Як сказав Фрідріх Ніцше, немає мети, немає відповіді на запитання «Навіщо?»

Процес еволюції суспільної свідомості пішов у напрямку аксіологічної дегенерації, спрощення цінностей і духовного песимізму.

По-друге, існує велика загроза втрати цінностей знань і праці у суспільстві. Інтелектуальна праця і знання поки що не стали визначальними рисами соціально-економічного розвитку нашої країни і продовжують залишатися незатребуваними із боку держави. Професіонали відсунуті на другорядні ролі у суспільстві. Учені, учителі, лікарі, інженери, агрономи і багато інших професійних груп інтелігенції не мотивовані до праці, а навпаки, поставлені у ганебно принизливий стан низькою матеріальною, соціальною і моральною їх оцінкою. У молоді немає відповідного рівня підготовки і інтересу до діяльності у сферах науки і освіти, а також у високотехнологічних галузях економіки і соціальної сфері.

Якість освіти значно погіршилась у всіх ланках освітньої системи. Сьогодні навчальні заклади штампують атестати-дипломи, але не дають молоді відповідні знання і не формують їхнього світогляду. Людина втрачає спроможність пізнавати себе, реалізовувати себе, як творчу особистість, що за багатьма філософськими і релігійними вченнями є головною характеристикою людини. У результаті відбувається інтелектуальна і духовна деградація суспільства.

По-третє, надмірна економічно необґрунтована диференціація населення за рівнем доходів за рівнем володіння власністю, за рівнем споживання і нагромадження, за доступом до базових соціальних послуг, спричиняє не просто соціальне незадоволення, а провокує руйнацію моральних цінностей, корупцію і криміналізацію суспільства, стає на заваді розвитку економіки й демократизації. Ці висновки також підтверджуються у наукових дослідженнях А.М. Колота [11].

Якщо взяти умовний стратифікаційний розподіл, то структура володіння багатствами в Україні виглядає таким чином: 5 % найбагатших і багатих людей володіють 65 % багатства, 60 % бідних і найбідніших людей володіють 5 % багатства, середній клас (30 % населення) володіє 30 % багатства [8]. За масштабами бідності Україна входить у трійку найбідніших країн Європи (Молдова, Албанія і Україна).

Проблема бідності населення як у окремій країні, так і в цілому у світі є складовою глобальних викликів, які постали перед людством за умов глобалізації. Але бідність у багатих і бідних країнах за станом доступу до ресурсів, обмежень для людей суттєво різниться.

Для найменш розвинених країн бідність — абсолютне зло; це нестача або цілковитий брак життєвих ресурсів (їжі, чистої питної води, одягу, житла), необхідних для біологічного виживання та забезпечення елементарних прав людини.

Бідність у багатих країнах — поняття відносне, її характеристики пов'язані з нерівністю у розподілі доходів, відхиленням від життєвих стандартів, що сформувалися у тій чи тій країні, обмеженнями у виборі життєвих можливостей. У розвинених країнах бідною вважається людина з доходами меншими за 50 % або 60 % медіанного доходу в країні (залежно від групи країн).

В Україні глибина і масштаби нерівності, бідності, прірва між багатством і бідністю у найширшому розумінні її сутності, є набагато значнішими та складнішими в розв'язанні, аніж у розвинутих країнах світу і навіть у світовому вимірі взагалі. Якщо в країнах Європейського Союзу статки 10 % найбідніших відрізняються у 5–8 разів, то в Україні багаті і бідні (10 % і 10 %) за статками різняться у 29 разів [9].

Бідність, за визначенням відомих американських економістів П. Самуельсона і В. Нордхауса, — це рівень доходу, що забезпечує прожитковий мінімум. Оскільки, за їхніми підрахунками, бідні сім'ї втрачають 1/3 свого доходу на продукти харчування, то, збільшивши цю величину в три рази, можна вирахувати суму, необхідну для існування на рівні прожиткового мінімуму [10]. При цьому прожитковий мінімум — це не фізіологічний мінімум, який визначається як рівень доходу, необхідного для фізичного виживання. Прожитковий мінімум, або межа бідності, характеризує не межу виживання, а необхідний мінімальний рівень стандарту життя.

В Україні до категорії бідних відносять тих людей, які не з власної волі позбавленні найнеобхіднішого — належного житла, їжі, одягу та елементарних умов для підтримки свого здоров'я. Тобто — це ті групи населення, які не мають змоги на соціально необхідному рівні задовольняти навіть свої первинні (фізіологічні) потреби. Якщо виходити з даних Держкомстату стосовно середньодушових витрат, а також розміру прожиткового мінімуму, в Україні 2/3 населення мають доходи, нижчі за прожитковий мінімум.

За існуючої у країні полярності, а тим більше, коли вона неймовірно надмірна, маємо не лише скруту в багатьох родинах, а й пригніченість духу, зневіреність у майбутньому, розчарування, апатію, настрої утриманства, тривогу і депресію. До того ж непомірний розрив у доходах калічить дух і психіку як багатих, так і бідних, що не сприяє досягненню злагоди, згуртованості та консолідації суспільства. Багатим в атмосфері ажіотажного збагачення не до країни — вона для них тільки годівниця. Адже вони давно не купують нічого українського, свої кошти вкладають у вілли і палаци за кордоном, там відпочивають у вихідні й проводять відпустки. За кордоном реєструють свої офшорні компанії, літаки і яхти, там народжують дітей і лікуються, навчають у закордонних банках зберігають свої кошти та цінності. А бідним теж не до країни: убогість їх озлоблює, підриває впевненість у завтрашньому дні і, головне, невіру у майбутнє. Усе це формує відповідний стан життя значної частини населення країни.

По-четверте, неймовірно зростає ступінь соціального відторгнення та маргіналізації значних мас населення країни. Небезпечних масштабів досягає масовість тяжких життєвих ситуацій у сім'ях із-за високого рівня безробіття у середніх та малих містах, у сільській місцевості. Невлаштованість значної частини молоді, яка вимушена не працювати або працювати не по спеціальності, виїзжати на заробітки за кордон, або долучатись до шкідливих звичок.

Усе більшого розповсюдження набуває дитяча безпритульність, бездоглядність, соціальне сирітство, породжене зовнішньою трудовою міграцією.

Без сумніву зовнішня трудова міграція в Україні стала об'єктивною реальністю, масштабним явищем сучасності. Поряд з позитивними наслідками у різних сферах суспільного життя, заробітчанство спричинило серйозні виклики.

Сьогодні доводиться констатувати: у свідомості дітей робітників-мігрантів переважають споживацькі запити, зневага до оточення, а батьків вони здебільшого сприймають як гарантів свого добробуту і постачальників грошей. Безкоштовне використання значних грошових сум тільки посилює психологічні проблеми дітей-заробітчан і поглиблює їхні негативні наслідки (знеохочення у професійному рості та самореалізації, зловживань алкоголем, ранні статеві відносини). Соціальні сироти стають, як правило, порушниками загально визнаних норм поведінки, а частина із них поповнює криміногенне середовище. Відбувається повільний розвиток дітей як особистості, внаслідок зменшення до себе вимог у навчанні, накопиченні та осмисленні культурних, духовних, моральних цінностей тощо.

По-п'яте, слабкість громадянського суспільства із-за не сформованості середнього класу в Україні.

Слід зазначити, що середній клас не лише тому середній, що він перебуває посередині між бідними й багатшими прошарками населення, а насамперед тому, що він становить більшу частину населення країни, основу суспільства. До того ж цій більшості мають бути притаманні законслухняність, висока соціальна відповідальність, високий рівень моральності, прагматичний склад мислення та активна діяльність. Тільки в цьому разі цей прошарок буде середнім класом, зможе виконувати роль фундаменту суспільства.

А поки, без перебільшення, можна констатувати, що в Україні все більшого поширення набуває соціальна апатія, правовий нігілізм, роз'єдненість, розробленість, обособленість і самоізоляція людей, недовіра не тільки до бізнесу і влади але й один до одного. З іншого боку — безконтрольне панування бюрократії, яка зрослася з олігархічним капіталом. У результаті умови, ресурси і стимули до соціальної самоорганізації і самодіяльності населення практично відсутні.

Висновки. Усе наведене — далеко не повний перелік викликів і ризиків, притаманних сучасному розвитку України. За таких умов є всі підстави стверджувати, що, по-перше,

становлення України як розвиненої Європейської соціальної держави, яка забезпечує розвиток людського потенціалу, бере на себе відповідальність за соціальну рівність, добробут громадян і соціальну злагоду в суспільстві просто неможлива.

По-друге, змушені констатувати, що сучасне українське суспільство все ще залишається суспільством без усталених традицій, ідеології, з розірваним історичним і культурним зв'язком з минулим.

По-третє, значною мірою втратили актуальність такі поняття, як совість, патріотизм, честь, відповідальність.

Література

1. Stein L von Gegenwart und Zukunft der Rechts — und Staatswissenschaften Deutschlands / L. von Stein. — Stuttgart, 1976.
2. Ritter G. Der Sozialstaat — Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich / G. Ritter. — München, 1989. — 2335.
3. Шаповал В. Конституційна категорія соціальної держави / В. Шаповал // Право України. — 2004. — №5. — С. 14–19.
4. Новак І.М. Деякі концептуальні підходи до розбудови соціальної держави в Україні / І.М. Новак // Демографія та соціальна економіка — науково-економічний та суспільно-політичний журнал. — К., 2004. — №1-2. — С. 67–73.
5. Bair H. Ehrlichkeit im Sozialstaat / H. Bair. — Zurich, 1988.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник] / О.Ф. Скакун [пер. з рос.]. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.
7. Гончаров П.К. Социальное государство: сущность и принципы / П.К. Гончаров // Вестник Российского университета дружбы народов. — (Серия «Политология»). — 2000. — №2. — С. 46–59.
8. Черняк В. Посткризова економіка: як побудувати капіталізм «із людським обличчям» / В. Черняк // День. — №52. — 25 березня 2010 р.
9. Геономічні сценарії розвитку і Україна: монографія / [М.З. Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпенко та ін.]. — К.: Академія, 2010. — С. 265.
10. Самуельсон П., Нордхаус В. Економіка. 15-е изд. — М., 1997. — С. 403.
11. Соціальна безпека: теорія та українська практика: Монографія/І.Ф.Гнибіденко, А.М.Колот, О.Ф.Новикова та ін.; За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. — К.: КНЕУ, 2006. — 292 с.

References

1. Stein L von Gegenwart und Zukunft der Rechts – und Staatswissenschaften Deutschlands / L. von Stein. — Stuttgart, 1976
2. Ritter G. Der Sozialstaat — Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich / G. Ritter. — München, 1989. — 2335.
3. Shapoval, V.(2004), “The constitutional category welfare state”, Pravo Ukrayiny, no. 5, pp. 14–19.
4. Novak, I.M. (2004), “Some conceptual approaches to the development of the welfare state in Ukraine”, Demografiya ta social`na ekonomika, no. 1–2, pp. 67–73.
5. Bair H. Ehrlichkeit im Sozialstaat / H.Bair. — Zurich, 1988.
6. Skakun, O.F. (2001), Teoriya derzhavy` i prava [Theory of law], Translated by Konsum, Kharkov, Ukraina.
7. Goncharov, P.K. (2000), “The welfare state: the essence and principles”, Vestny`k Rossy`jskogo uny`versy`teta druzhby narodov, no. 2, pp. 46–59.
8. Chernyak, V. (2010) “Post-crisis economy: how to build capitalism “with a human face”, Den, no 52, pp. 26–34.
9. Zgurovs`ky`j, M.Z., Paхомov, Yu.M., Filipenko, A.S. (2010) Geokonomiczni scenariyi rozvy`tku i Ukrayina [Geo-economic development scenarios and Ukraine]. — Akademiya, Kyiv, Ukraine.
10. Samuel`son, P., Nordxaus, (1997)V. Ekonomy`ka [Economy]. — Moskva, Rossia.
11. Kolot, A.M. (2010), Social`na bezpeka: teoriya ta ukrayins`kaprakty`ka: Monografiya [Social Security: Theory and Ukrainian Practice: Monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2016 р.